

KS. JANUSZ MARIAŃSKI

RELIGIA I KOŚCIÓŁ KATOLICKI W SPOŁECZEŃSTWIE PLURALISTYCZNYM

RELIGION AND THE CATHOLIC CHURCH
IN A PLURALISTIC SOCIETY

Abstract. Pluralistic societies are characterized by an individualistic understanding of freedom, subjectivization of lifestyles, a diversity of worldviews, and diverse morality. They spread scepticism about obliging and common ideals, relativism in matters of religious and moral nature, and even – to some extent – moral nihilism. In this article, we will present a general characteristic of a pluralistic society, analyze the condition of religion and the Catholic Church in changing socio-cultural conditions, and formulate some challenges for the Catholic Church in Poland. The entire discussion closes with a brief post-scriptum.

Keywords: pluralistic society; religiosity; Catholic Church; secularization; evangelization.

Nowoczesne pluralistyczne społeczeństwa, zwłaszcza będące w fazie wkroczenia do ponowoczesności, przechodzą proces ustawicznych przekształceń, nieustannych zmian. Rozwój ten ze swoją zmienną dynamiką nie zmierza ku jakiemś punktowi końcowemu, lecz jest ciągłą zmianą, dostosowaniem się, uczeniem się, pędem ku nowemu itp. Społeczeństwo znajduje się w ciągłym ruchu. Odcięte od przeszłości, nie jest ukierunkowane na ideały, wzorce, normy i cele, lecz na fleksybilny samorozwój i samosterowność. Zamiast wiary w postęp pojawia się tu postawa ciągłej rewizji tego, co terazniejsze, oraz świadomość ryzyka. Ludzie mają możliwość wyboru w postaci powiedzenia „tak” lub „nie” w odniesieniu do panujących tradycji społeczno-kulturowych. Także Kościoły chrześcijańskie konkurują między sobą, a także rywalizują

Ks. prof. dr hab. JANUSZ MARIAŃSKI – adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin;
e-mail: januszm@kul.lublin.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0620-8000>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

z innymi grupami, które swoje roszczenia do autorytetu opierają na pozareligijnych podstawach¹.

Przyszłość nie jest zwykłą kontynuacją teraźniejszości, jawi się jako coś nowego, otwartego i nieokreślonego. Nie musi tak być, może być inaczej: zmienność, otwartość na nowe style życia, ruch i heterogeniczność charakteryzują społeczeństwa przechodzące od nowoczesności do ponowoczesności. Poszerza się wachlarz możliwych wyborów, dominuje idea zmiany na wszystkich obszarach życia społecznego. Wypracowane w przeszłości wzorce radzenia sobie z rzeczywistością są w nowej sytuacji – przynajmniej częściowo – dysfunkcjonalne. W pluralistycznym świecie, o charakterze ponowoczesnym, nic nie jest pewne, wszystko ulega nieustannym przemianom². Społeczeństwa pluralistyczne charakteryzują się relatywnie nieograniczoną kooperacją i rywalizacją wielu różnych systemów znaczeń i sensów, grup i instytucji społecznych, co w konsekwencji prowadzi do wielu przemian, niekiedy daleko idących (zmieniające się społeczeństwo).

Społeczeństwa pluralistyczne charakteryzują się indywidualistycznym rozumieniem wolności, subiektywizacją stylów życia, wielością światopoglądów, zróżnicowaną moralnością. Upowszechniają się w nich sceptycyzm wobec zobowiązujących i wspólnych ideałów, relatywizm w kwestiach natury religijnej i moralnej, a nawet – do pewnego stopnia – nihilizm moralny³. W niniejszym artykule przedstawimy ogólną charakterystykę społeczeństwa pluralistycznego, przeanalizujemy kondycję religii i Kościoła katolickiego w zmieniających się warunkach społeczno-kulturowych oraz sformułujemy pewne wyzwania dla Kościoła katolickiego w Polsce. Całość rozważań zamyka krótkie *post scriptum*.

1. SPOŁECZEŃSTWO PLURALISTYCZNE

W społeczeństwie pluralistycznym człowiek żyje w świecie oferującym możliwości wyboru, począwszy od konkurencyjnych dóbr konsumpcyjnych,

¹ Anthony Giddens i Philip W. Sutton, *Socjologia. Kluczowe pojęcia* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014), 125-129; Maria Micyńska-Kowalska, *Wartości w postmodernizmie. Koncepcja dekonstrukcji rzeczywistości społecznej – analiza krytyczna* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013), 286-293.

² Stanisław Kowalczyk, „Z problematyki filozofii kultury”, w: *Filozofia kultury*, red. Stanisław Janeczek i Anna Starościc (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021), 473-476.

³ Wolfgang Brezinka, *Wychowywać dzisiaj. Zarys problematyki* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007), 26-27; Janusz Mariański, *Indywidualizacja religijna i moralna jako megatrend społeczno-kulturowy. Studium socjologiczne* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2021), 152-159.

a skończywszy na wielorakich alternatywnych „filozofiach życia”. Sam wybór staje się swoistym imperatywem. Społeczeństwo pluralistyczne zakłada istnienie i funkcjonowanie różnorodnych, autonomicznych podmiotów konkurujących w urzeczywistnianiu własnych celów. Pojawianie się i ścieranie odmiennych systemów wartości, światopoglądów oraz koncepcji budowania ładu społeczno-politycznego i gospodarczego może być czynnikiem dezintegrującym społeczeństwo, w każdym razie oznacza odejście od naturalnej jedności struktur społecznych i sposobów widzenia rzeczywistości.

Społeczeństwo pluralistyczne, w którym panuje różnorodność idei światopoglądowych, poglądów politycznych, interesów ekonomicznych i kulturowych stylów życia, a także brak jednej nadrzędnej zasady, która by unifikowała wszystko, charakteryzuje się przynajmniej czterema istotnymi cechami:

a) pluralizm grupowy, wyrażający się w aktywnościach różnorodnych i konkurujących grup społecznych, nie tylko „do wewnątrz” poprzez solidarne wspieranie członków, ale i „na zewnątrz”, poprzez wpływ na opinię publiczną, inne grupy społeczne czy państwo;

b) pluralizm wartości, rozumiany jako daleko idąca otwartość społeczeństwa na wartości i normy; jeżeli nawet istnieją jakieś wspólne wartości dające ogólną orientację życia, to tradycyjne normy tracą powoli swoją moc obowiązującą;

c) dyferencjacja społeczna, rozumiana jako postępujące usamodzielnienie i w konsekwencji zróżnicowanie poszczególnych sfer życia i więzi wspólnotowych; wraz z procesem zróżnicowania społecznego dochodzi do nowej integracji na wyższym poziomie;

d) częściowa integracja społeczna, która oznacza, że jednostki przynależą do różnorodnych ugrupowań społecznych, ale identyfikują się z nimi tylko częściowo; integracja dotyczy jedynie wybranych aspektów życia, nie rozciąga się na całe życie ani na całą osobę⁴.

W społeczeństwie pluralistycznym rzeczywistości społeczne i religijne, które kiedyś były jasno określone, dziś przeobrażają się w sytuacje złożone i zróżnicowane. Podstawową cechą nowoczesnego społeczeństwa jest rozdzielenie sfery prywatnej i publicznej. W tym typie społeczeństwa – twierdzą socjologowie – jednostka jest zwykle świadoma ostrej dychotomizacji świata prywatnego życia i świata publicznych instytucji, z którymi jest powiązana, występując w różnych rolach. Należy jednak podkreślić, że pluralizm ma miejsce także

⁴ Lothar Roos, „Pluralismus und Grundwerteinigung. Ethische Bedingungen für das Überleben der Demokratie und Institutionalisierung”, w: *Kirche und Gesellschaft heute. Franz Gröner zum 65. Geburtstag*, red. Franz Böckle i Franz Josef Stegmann (Paderborn: Verlag Schöningh, 1979), 156; Piotr Sztompka, *Słownik socjologiczny. 1000 pojęć* (Kraków: Znak Horyzont, 2020), 221-222.

wewnątrz tych dwóch sfer. Jest to oczywiste, jeśli chodzi o doświadczenie jednostki w sferze publicznej. Sfera prywatna również nie jest wolna od pluralizmu. Nowoczesna jednostka próbuje tak zorganizować sobie tę sferę, aby świat prywatny dostarczał jej zintegrowanego i podtrzymującego porządku znaczeń, którego nie dostarcza świat publicznych instytucji⁵. Pluralizm interesów, stanowisk aksjologicznych, planów życiowych itp. wyraża bogactwo możliwości ludzkiej samorealizacji oraz prawo rozwijania na własną rękę celów i dróg swojego życia.

W nowoczesnym społeczeństwie rozwija się segmentalizacja i pluralizacja życia codziennego. Poszczególne systemy częściowe uzyskują wysoką niezależność i autonomię w wypełnianiu swoich funkcji, chociaż równocześnie zależą od funkcji wypełnianych przez inne systemy częściowe. Pluralizacja – wynikająca z faktu istnienia coraz liczniejszych grup o własnych interesach, przekonaniach i wzorach zachowań – zaznacza się zarówno na poziomie zewnętrznych zachowań społecznych, jak i na poziomie świadomości zbiorowej.

Tworzy się naturalna konkurencja systemów wartości, gwarantująca możliwość wyboru spośród różnych alternatyw, w sytuacji gdy brakuje jednej nadrzędnej zasady. W pluralistycznym społeczeństwie ludzie mogą swobodnie zabiegać o swoje partykularne interesy, także w warunkach ostrych konfliktów i współzawodnictwa. Postępujące procesy społecznej dyferencjacji, które praktycznie występują we wszystkich sferach życia codziennego, prowadzą do tworzenia się wielu niezależnych hierarchii wartości, które tylko częściowo pokrywają się⁶. Społeczeństwa pluralistyczne „charakteryzują się relatywnie nieograniczoną rywalizacją szeregu różnych systemów znaczeń. Sam pluralizm sprawia, że utrzymanie jakiegoś systemu znaczeń jest problematyczne, ponieważ podważa oczywistość każdego dowolnego światopoglądu”⁷.

Każda z wydzielonych sfer życia codziennego (subsystemy) ma swoje wartości, normy oraz wzory zachowań i nie daje się kontrolować przez inne. W gospodarce ludzie kierują się skutecznością i efektywnością rynkową. W dziedzinie polityki państwo kieruje się racją stanu, która nie zawsze odpowiada kryteriom moralnym. To samo dotyczy „wolnej od wartościowania” nauki i niektórych systemów

⁵ Peter L. Berger, Brigitte Berger i Hansfried Kellner, „Bezdomny umysł”, w: *Zjawisko wspólnoty (Wybór tekstów)*, red. Barbara Mikołajewska (Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, 1989), 490.

⁶ Roberto Cipriani i Paweł Prüfer, *Socjologia religii. Ujęcie systematyczno-historyczne* (Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, 2021), 337-339; Katarzyna Ukłańska, „Religia i sens życia młodzieży akademickiej”, *Collectanea Theologica* 3(2021): 181-184.

⁷ Meredith B. McGuire, *Religia w kontekście społecznym* (Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2012), 72.

wychowania. Kościoły stają się także sektorem (subsystemem) tego „rozczepionego” społeczeństwa. Mają one swoje wartości, reguły działania, język, symbole, strukturę władzy itp. Mają prawo do pielęgnowania swojej hierarchii wartości i rozwijania własnych form życia religijnego, podobnie jak i inne grupy społeczne. Przysługuje im prawo do działania jako jednej z wielu sił społecznych. Poszczególne subsystemy społeczeństwa nie mają bezpośredniego odniesienia do religii⁸.

Pluralizm określa strukturę społeczeństwa, w którym liczne, mniej lub bardziej niezależne od siebie, zorganizowane według zróżnicowanych kryteriów interesów, wartości i norm oraz znajdujące się we wzajemnej konkurencji grupy i instytucje walczą o wpływy społeczne i polityczne. U podstaw konkurujących grup społecznych leżą rozmaite wartości i porządki wartości, nadające sens społeczeństwu oraz wpływające na tożsamość osobową jednostek. W warunkach społeczeństwa pluralistycznego upowszechnia się – stymulowany szczególnie przez środki masowej komunikacji – relatywizm etyczny, który stawia na równi różnorodne koncepcje wartości, prowadzące do swoistego kulturowego synkretyzmu i częściowej identyfikacji⁹. Każdy ma prawo wybierać własny system wartości, własną filozofię życia, własną religię.

„Jeżeli nawet nowoczesne społeczeństwa są sceptycznie nastawione do ponadczasowo ważnego kodeksu wartości, jeżeli nawet nie przyznają nieomylności żadnemu autorytetowi osobowemu, politycznemu, religijnemu czy intelektualnemu, to jednak jako struktury więzów pracy i komunikacji potrzebują one przynajmniej kilku ogólnie ważnych normatywnych reguł zobowiązujących, które nie są uwikłane w spór poszczególnych wyznań czy ideałów życiowych”¹⁰. Stąd – według Otfrieda Höffe – absolutny pluralizm nie jest sensowny, natomiast zdolny jest przetrwać i jest pożądanym pluralizmem względnym, który rozwija się na podłożu tego, co zasadniczo wspólne¹¹.

Różnorodne grupy społeczne są niejako „skazane” na siebie w strukturze społeczeństwa, ich interesy wchodzą w konkurencję i konflikt z interesami innych grup. Rozwiązywanie konfliktów nie może następować tylko spontanicznie i instynktownie, potrzebne są jakieś ogólnie wiążące reguły, zapewniające ludzkie i sprawiedliwe podejście do konfliktów. Inaczej bowiem w pluralistycznej walce konkurencyjnej będą przegrywać słabsi.

⁸ Janusz Mariański, *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność. Studium socjologiczne* (Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, 2022), 23-46.

⁹ Marek Rembierz, „Uczenie się pluralizmu i kształtowanie tożsamości religijnej w kontekście kulturowych i światopoglądowych odmienności – między tradycyjnym zróżnicowaniem a współczesnym pluralizmem”, *Politeja* 14(2017):191-237.

¹⁰ Otfried Höffe, *Etyka państwa i prawa* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1992), 169.

¹¹ Tamże.

W nowoczesnych społeczeństwach każdy człowiek może sam sobie wybrać to, w co wierzy, jak interpretuje swoje życie, jak je prowadzi i kształtuje, przynajmniej tak długo, dopóki ta jego wolność nie ogranicza wolności innych ludzi. Prawda jest usuwana z dyskursu publicznego i zindywidualizowana. Nie liczy się już prawda, ale użyteczność, którą człowiek sam określa jak chce. W przypadku konfliktu prawdy z wolnością: jedni wybierają wolność, odrzucając zarazem prawdę, inni natomiast odwrotnie:

Ci drudzy mogliby powtórzyć za Lutrem: <Tu oto stoję, i inaczej nie mogę>, ci pierwsi natomiast: <Tu oto stoję, ale w każdej chwili mogę inaczej>. Można by ich nazwać <radikalnymi konstruktivistami>. Według nich, człowiek ma wszystko w swojej stwórczej ręce, może zawsze wszystko konstruować od nowa. Jego ducha wynalazczości nie wiążą żadne uprzednie warunki – ani biologiczne, ani etyczne. Wszystko da się wymyślić, od nauk biologicznych po dziedzinę polityki społecznej. Ci drudzy natomiast to fundamentaliści. Dla nich wszystko pochodzi od najwyższej mocy stwórczej, wypływa z ostatecznej, <świętej> prawdy, która została nam objawiona i w ziemskim życiu występuje z autorytetem oraz jest przezeń chroniona i szerzona¹².

Pluralizm opinii i poglądów w życiu publicznym i prywatnym uchodzi powszechnie za rzecz naturalną i sensowną. Wtórnie ten proces jest wzmacniany przez dwa czynniki: odchodzenie od wartości-obowiązku do wartości samorealizacyjnych (w sytuacji konfliktu wybiera się wartości samorealizacyjne) i zanikanie wartości centralnych na rzecz wartości stojących jakby obok siebie (horyzontalny pluralizm wartości). Badania socjologiczne wskazują, że tendencja idąca w kierunku samorealizacji sprzyja upowszechnianiu się postaw zorientowanych na zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych („konsumpcyjna filozofia życia”), kosztem postaw zorientowanych na spełnianie obowiązków¹³.

Cechą charakterystyczną i konstytutywną nowoczesnej świadomości nie jest jednak utrzymanie „status quo”, lecz akcentowanie zmienności wszystkich rzeczy i nastawienie na to, co jest nowe. Tradycyjne wartości, jak samodyscyplina, rzetelne wypełnianie obowiązków, odpowiedzialność, wzgląd na innych itp. słabo włączają się w nowoczesny porządek wartości, charakteryzujący się racjonalnością, efektywnością i podatnością na zmiany¹⁴. Pluralizm wydobywa jedynie różnorodność i konkurencję grup społecznych, odsuwa na dalszy plan elementy komplementarne:

¹² Paul M. Zulehner, *Bóg jest większy od naszego serca (1 J 3, 20). Teologia i duszpasterstwo miłosierdzia* (Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2006), 147.

¹³ Lothar Roos, *Wertüberzeugungen und Wertkonflikte junger Menschen. Ergebnisse einer Strukturuntersuchung* (Köln: Katholische Sozialwissenschaftliche Zentralstelle Mönchengladbach, 1993), 5-6.

¹⁴ Peter L. Berger, „Modernizacja jako uniwersalizacja herezji”, w: *Zjawisko wspólnoty*, 404-429.

współpracę i wspólnotę. Społeczeństwo pluralistyczne jest lepsze od niepluralistycznego, ale „pluralizm nie jest w stanie sam sobie nadać sensu; jest jedynie pomocniczą, żadną miarą nie wystarczającą, formą organizacyjną wolności i sprawiedliwości”¹⁵. Współczesne formy i kształty życia społecznego nie są ostateczną i najlepszą formą organizacji społeczeństwa. Nowoczesne społeczeństwa pluralistyczne będą z pewnością podlegać dalszym przemianom i przekształceniom¹⁶.

Zmieniające się nowoczesne społeczeństwo nie może być absolutną negacją społeczeństwa dawnego, gdyż taki postęp mógłby przynieść – oprócz korzyści – znaczne straty, o ile jest w ogóle możliwy. W rzeczywistości mamy do czynienia ze swoistą koegzystencją nowoczesności i tradycji, z wahaniem się między kształtem tradycyjnym i nowoczesnym społeczeństwa. Współczesne rozwinięte społeczeństwa pluralistyczne niosą ze sobą wiele niebezpieczeństw i zagrożeń, ale dają również szansę ogromnego postępu i doskonalenia. Społeczeństwo pluralistyczne nie jest jakimś powierzchownym i przejściowym wyrazem życia społecznego, ale odbiciem sytuacji globalnej, obiektywnej i subiektywnej, „znakiem czasu”, zjawiskiem historycznym o rozmiarach światowych¹⁷.

2. RELIGIA I KOŚCIÓŁ W ZMIENIAJĄCYCH SIĘ WARUNKACH SPOŁECZNO-KULTUROWYCH

Społeczeństwo pluralistyczne niesie ze sobą nie tylko szansę osobowego wyboru wartości (personalizacja), ale i wiele niebezpieczeństw. Na pluralistycznym „ryнку idei” przybywa wciąż aktorów kierujących się własną logiką i sposobami interpretacji życia. Pluralizm społeczno-kulturowy i moralny, wykazujący na obecnym etapie rozwoju cechy nieodwracalnego zjawiska, stanowi poważne wyzwanie dla wszystkich odpowiedzialnych za kształt życia społecznego i dla wszystkich obywateli. Upowszechnienie się pluralizmu wartości i postaw życiowych w społeczeństwie dla wielu może być trudne do zniesienia. Będą oni poszukiwać nowych form przezwyciężenia pluralizmu w kierunku różnego rodzaju fundamentalizmów, z religijnymi włącznie, albo przystosowywać się do życia

¹⁵ Höffe, *Etyka*, 162-164.

¹⁶ Leon Dyczewski, „Cechy kultury w procesach globalizacji”, w: *Współczesne transformacje. Kultura. Polityka. Gospodarka*, red. Monika Banaś i Joanna Dziadowiec (Kraków: Księgarnia Uniwersytecka, 2013).

¹⁷ Marek Rembierz, *Między współczesnym „społeczeństwem wyboru” a tradycyjnym „społeczeństwem losu”*. O refleksyjnym i ustawicznym uczeniu się pluralizmu według Janusza Mariańskiego, w: Mariański, *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność*, 251-266.

spluralizowanego, poprzez kształtowanie wyrazistych (mocnych) tożsamości osobowych. Możliwość podejmowania przez człowieka wolnych i odpowiedzialnych wyborów jest jego specyficzną i zarazem uniwersalną cechą, jego postępowanie oznacza zmianę mechanizmów regulacyjnych: od zewnętrznych reguł i norm do własnego sumienia jako najważniejszej instancji etycznej. Konfrontowanie swoich wyborów z własnym sumieniem nie powinno oznaczać uniezależniania się od wartości i norm moralnych.

W ponowoczesnych społeczeństwach dokonuje się – z powodu znacznego pluralizmu społeczno-kulturowego – proces problematyzacji przekonań religijnych i moralnych. Znikła dawna jednolitość systemów aksjologicznych. „Ludzie stoją w obliczu coraz bardziej różnorodnych przekonań, wartości, stylów życia i dlatego muszą między nimi wybierać. [...]. Socjolog powiedziałby, że współczesność problematyzuje przekonania z powodu znacznego pluralizmu, jaki tworzy w społecznym środowisku. Tam, gdzie istnieje wiele przekonań i gdzie człowiek dlatego musi między nimi wybierać, potrzeba też bardziej rozbudowanej refleksji”¹⁸. Ponowoczesność jest porządkiem posttradycyjnym. W wysoko rozwiniętej czy późnej nowoczesności tożsamość osobowa i społeczna musi być tworzona w sposób refleksyjny. Realizacji tego zadania nie ułatwia ogromna różnorodność opcji i możliwości¹⁹.

Niekiedy to, co nowoczesność traktowała jako patologiczne, w ponowoczesności jest uznawane za normalne. Radykalna pluralizacja możliwości życiowych, stylów życia, orientacji i wartości charakteryzuje postmodernistyczne społeczeństwo opcji. Do swobodnego wyboru jednostki są nie tylko dobra materialne, ale i dobra duchowe, religijne oraz różnorodność przeżyć i doznań z nimi związanych. Współczesny człowiek dostosowuje się do zmiennych sytuacji życiowych. Społeczeństwo pluralistyczne potrzebuje ludzi, którzy stają się mistrzami wolności, tym bardziej że niektóre wartości polityczne, społeczne i moralne, nie mówiąc już o religijnych, pozostają ze sobą w konflikcie.

W społeczeństwie konkurencji religia zaczyna łatwo funkcjonować według teorii podaży i popytu. Z wielości podaży ofert religijnych konkurujących ze sobą Kościołów chrześcijańskich i różnych ugrupowań religijnych wybiera się te, które odpowiadają osobistym potrzebom. Nie oznacza to odrzucenia całej tradycji religijnej (detradycjonalizacja), lecz raczej wskazuje na zmianę stosunku

¹⁸ Peter L. Berger, *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2007), 17-18; Józef Baniak, „Socjologiczne ujęcie zjawiska religii, religijności, duchowości i nowej duchowości”, *Konteksty Społeczne* 2(2021): 54-110.

¹⁹ Grace Davie, „Revisiting Secularization in Light of Growing Diversity: The European Case”, *Religions* 14(2023):14-15; Olivier Roy, *Czy Europa jest chrześcijańska?* (Wrocław: Fundacja Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu, 2021), 135-160.

do tradycji, która staje się także przedmiotem wyboru. Nowe style życia sprzyjają nie tyle kościelnie ukształtowanej religijności, lecz formom zindywidualizowanym, w których religijność jest sprawą osobistej decyzji. Tradycyjnym i nowoczesnym stylom życia odpowiadają tradycyjne i wolne od tradycji orientacje religijne. Współcześni wyrażają swoją religijność nie tylko w formach chrześcijańsko-kościelnych, ale również w innych, alternatywnych semantykach religijnych²⁰.

Zwolennicy pluralizacji społeczno-kulturowej i religijnej wydają się nie doceniać procesów sekularyzacyjnych, lub nawet je kwestionować, mówiąc o wyraźnym zahamowaniu sekularyzacji. Uważają oni, że utrata społecznego znaczenia Kościołów chrześcijańskich (tzw. odkościelnienie) jest kompensowana wzrostem zainteresowań religijnych poza Kościołami (religijność pozakościelna). Potrzeby religijne wydają się stałe w społeczeństwie, chociaż nie zawsze ujawniają się w kościelnych formach („wiatr wieje, kędy chce”). Dewaluacja tradycyjnego systemu religii jako układu uznanych i cenionych wartości prowadzi niekiedy do stworzenia własnego, zindywidualizowanego systemu wartości religijnych. W społeczeństwach pluralistycznych o znamionach ponowoczesności nie wydaje się możliwa „kanonizacja” jednego światopoglądu dla całego społeczeństwa. Jeżeli nawet Kościoły i sekty odgrywają wciąż ważną rolę na rynku światopoglądów, to jednak muszą one konkurować z innymi ugrupowaniami oferującymi sposoby i środki odnoszące się do „świętego kosmosu” i „transcendentnych doświadczeń”²¹.

Religia traci swój monopol światopoglądowy. Struktura wiarygodności religii słabnie, ponieważ na rynku światopoglądowym działają różni konkurenci, podważający wprost lub pośrednio jej roszczenia do wyłączności. W nowych warunkach jednostki mają prawo do wybierania spośród ofert obecnych na „rynku religijnym”. Konkurenci prezentujący swoje oferty muszą z kolei w większym zakresie uwzględniać potrzeby konsumentów i ich zainteresowania sprawami światopoglądowymi. Pluralizm rozumiany jako koegzystencja różnych konkurencyjnych światopoglądów i grup religijnych w społeczeństwie może prowadzić do relatywizacji własnej wiary jednostki (równouprawniona egzystencja innych religii) lub do swoistego przymusu wybierania z różnych ofert (orientacja rynkowa)²². Mówi się zarówno o wielorakich nowoczesnościach,

²⁰ Peter L. Berger i Wolfram Weiße, „Im Gespräch: Religiöse Pluralität und gesellschaftlicher Zusammenhalt”, w: *Religiöse Differenz als Chance? Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, red. Wolfram Weiße i Hans-Martin Gutmann (Münster: Waxmann, 2010), 17-26.

²¹ Thomas Luckmann, „Veränderungen von Religion und Moral im modernen Europa”, *Berliner Journal für Soziologie* 12(2002): 290.

²² Karl Gabriel, *Häutungen einer umstrittenen Institution. Zur Soziologie der katholischen Kirche* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2023), 185-187; Janusz Mariański, „Pluralizm społeczno-kulturowy a religia i religijność – zmienne relacje”, w: *Pejzaże kultury, religii, regionu i rodziny. Księga*

jak i o wielorakich sekularyzacjach w różnych krajach i w skali globalnej, o daleko posuniętej sekularyzacji²³.

Sekularyzacja wyraźnie przyspiesza. Znany badacz amerykański Ronald Inglehart konstatuje w jednym ze swoich wywiadów:

W ramach World Value Survey gromadzimy dane od 1981 r., które dziś dotyczą już ok. 100 krajów, zamieszkałych przez 90 proc. ludności. Jeszcze w 2007 r., gdy robiliśmy analizę religijności, w większości państw ona rosła, szczególnie w społeczeństwach postkomunistycznych. Można to częściowo wiązać z załamaniem poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego w następstwie upadku systemu. Pod tym względem religia wypełniała pustkę po komunizmie. Marksizm można zresztą uznać za formę religii – zakłada przecież jasny podział na dobro i zło oraz proste wytłumaczenie świata. Jednak od 2007 r. widzimy wyraźnie przyspieszenie trendu spadku religijności. I to nie tylko w najbogatszych krajach, ale również w wielu uboższych społeczeństwach i byłych państwach komunistycznych. Na 49 krajów, które analizujemy od początku, tylko w pięciu religijność nie spada. Są to m.in. Indie i Rosja. Polska do wyjątków nie należy²⁴.

Pluralizacja i orientacja rynkowa religii prowadzi do jej prywatyzacji. Religijność określana kościelnie staje się „poznawczą mniejszością”, większość ludzi zwraca się ku religijności pozakościelnej, łącznie z różnymi formami wierzeń i praktyk parareligijnych (np. religijność polityczna, ugrupowania propagujące samorealizację czy nową transcendentną świadomość, praktyki medytacyjne, nową kulturę o proveniencji wschodnioazjatyckiej, ruchy synkretyczne, *New Age*, ugrupowania fundamentalistyczne, religijność „po swojemu”). Religia w swoich kościelnych formach traci na znaczeniu, ale pojawiają się nowe formy religijności, i to w takich sektorach życia społecznego, z których – jak się wydawało – została ona ostatecznie i nieodwołalnie usunięta (np. w miastach).

Dokonujące się gwałtowne przemiany społeczne i kulturowe oddziałują na religię i Kościoły. Mówi się zarówno o kryzysie religii, jak i o jej odrodzeniu w ponowoczesnym świecie. Sama religia, a tym bardziej Kościoły, funkcjonuje jako wyodrębniony sektor całościowego społeczeństwa z własnymi prawami (tzw. subsystem). Faktycznie funkcjonująca religijność jest wewnętrznie zróżnicowana i spluralizowana, aż po formy niejasnej, niepewnej, niezobowiązującej, ruchomej, płynnej, dyfuzyjnej i niezinstytucjonalizowanej religijności. To, co

jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Świątkiewiczowi, red. Andrzej Górny, Justyna Kijonka i Zbigniew Zagała (Katowice: STUDIO NOA & Ireneusz Olsza, 2021), 125-147.

²³ Piotr Sztompka, *Wiarygodność. Sekret dobrych relacji* (Kraków: Znak Horyzont, 2023), 278.

²⁴ „Wysłuchajmy się w ten lęk. Z Ronaldem Inglehartem rozmawia Agnieszka Lichnerowicz”, *Dziennik. Gazeta Prawna* 29(2021): 14.

chrześcijańskie, nie utożsamia się z religijnością zinstytucjonalizowaną czy z religijnością ukształtowaną przez Kościoły²⁵.

Spółeczeństwo pluralistyczne redukuje to, co określa się jako „los” lub „przeznaczenie”, zwielokrotnia zaś możliwości wyboru. W zmieniających się okolicznościach i sytuacjach życiowych wybór staje się koniecznością, swoistym nakazem (tzw. imperatyw heretycki) i dotyczy w zasadzie wszystkich (tzw. uniwersalizacja wyborów). Imperatyw wyboru w dziedzinie moralności, podobnie jak w innych dziedzinach ludzkiego myślenia i działania, oznacza, że nowoczesny człowiek staje w obliczu nie tylko możliwości, ale i konieczności dokonywania wyborów spośród różnych wartości i norm etycznych²⁶.

Upowszechniający się permisywizm i relatywizm moralny oznacza w praktyce, że człowiek o tyle podlega normom moralnym oddzielającym to co właściwe i niewłaściwe, dobre i złe, etyczne i nieetyczne, o ile godzi się na to sam działający (ludzka autonomia decyzji i działań). Ewolucja w stronę etycznej samodzielności, pozostawienie osądu moralnego wyłącznie decyzjom jednostki, może oznaczać w przyszłości dominację etyki indywidualistycznej, etyki bez norm i zobowiązań obiektywnych. Na poziomie praktycznym człowiek o takiej postawie interesuje się przede wszystkim skutkami działań, a nie zasadami etycznymi. Wolność jest wówczas pojmowana często w sposób egoistyczny i powierzchowny, w krańcowych przypadkach jako bycie „poza dobrem i złem”.

Współczesnemu człowiekowi nie wystarcza ukazywanie norm „ex auctoritate”, pyta o ich uzasadnienie, jak i o uwiarygodnienie samego autorytetu stojącego za systemem norm etycznych. Pytanie o słuszność proponowanych przez religię i Kościół zasad i reguł moralnych zbiega się z dystansem, jaki wytworzył się między współczesnym światem a teologią moralną, z upowszechniającym się przekonaniem, że człowiek ma możliwości niemal nieograniczonego rozwoju, że nic nie jest z góry zabronione, że ma on możliwości wyboru orientacji dla swojej przyszłości. Istnienie jakiegś ogólnie obowiązującej etyki byłoby więc niezgodne z „logiką” społeczeństwa pluralistycznego²⁷.

²⁵ Karl Gabriel, *Die vielen Gesichter der Religion. Religionssoziologische Analysen jenseits der Säkularisierung* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2022), 33-66; Paul M. Zulehner, *Wandlung. Religionen und Kirchen inmitten kultureller Transformation im Leben der Österreicher/innen 1970-2020* (Ostfildern: Grünewald Verlag, 2020), 33-56.

²⁶ Chantal Delsol, *Zmierzch uniwersalności. Postmodernistyczny Zachód i jego oponenci, globalny konflikt paradygmatów* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2022); Karl Gabriel, „Die vielen Gesichter der Religion in der Weltgesellschaft. Der ambivalente Einfluss der Globalisierung auf das religiöse Feld”, *Theologisch-Praktische Quartalschrift* 3(2023): 284-295; Sztompka, *Słownik*, 221-222.

²⁷ Gert Pickel, *Weltanschauliche Vielfalt und Demokratie. Wie sich religiöse Pluralität auf die Demokratie auswirkt* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2019); Cyprian Rogowski, *Pedagogika religii. Podręcznik akademicki* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011), 256-257; Ondrej

W postępowaniu wielu ludzi współczesnych nie zauważa się wewnętrznego i bezpośredniego związku z wartościami i normami bezwzględnymi. Tracą one powoli swoją moc niosącą usensownienie życia. Tam, gdzie brakuje wartości, zaznacza się zachwianie sensu i tożsamości osobowej, gdyż one właśnie kierują emocjonalnymi i poznawczymi orientacjami oraz standardami wyboru celów i środków działań. Człowieka porównuje się niekiedy do klienta w sklepie samoobsługowym, który ma do dyspozycji mnóstwo towarów, ale brak mu kryterium wyboru tego, co właściwe i godne pożądaniam. Zbyt wcześnie musi rozróżniać i wybierać w bogatej ofercie dotyczącej wszystkich dziedzin życia, często w sytuacji rozpadu lub niejasności kryteriów etycznych, stanowiących oparcie dla społecznych i indywidualnych wyborów. Oznacza to niejednokrotnie akceptację sprzecznych z chrześcijaństwem wartości, norm i wzorów zachowań, uważanych za zbyt rygorystyczne i z tego powodu będących źródłem niepotrzebnych konfliktów sumienia. Niekiedy ulega się iluzjom społeczeństwa neutralnego aksjologicznie.

3. RELIGIA I KOŚCIÓŁ W PLURALISTYCZNYM SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM

Polska staje się społeczeństwem pluralistycznym, a sekularyzacja postaw i zachowań religijnych zaznacza się coraz wyraźniej, chociaż w dalszym ciągu religia zinstytucjonalizowana odgrywa bardzo znaczącą rolę w świadomości zbiorowej Polaków. Religijność potoczna (środowiskowa) koncentruje się przede wszystkim na aspektach rytualno-kulturowych, nie zawsze pomaga zająć odpowiednią postawę w życiu codziennym, uczynić ją bardziej chrześcijańską i przepojoną humanizmem płynącym z Ewangelii. Z drugiej strony należy zauważyć, że religijność niespójna, „po swojemu”, niekonsekwentna i zróżnicowana w swoich podstawowych wymiarach będzie podatna na wpływy ideologiczne, pochodzące z różnych kręgów kulturowych. Zmniejszający się opór przeciw zapożyczeniom światopoglądowym może powiększać heterodoksyjność i synkretyczność tej religijności w przyszłości. Istnieje także niebezpieczeństwo, że wartości religijne nie będą dochodzić do głębszych warstw osobowości jednostki, zwłaszcza w dziedzinie wartości moralnych²⁸.

Štefaňak, *Výchova v ponímaní mládeže – očakávania a skutočnosť* (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021), 36-40.

²⁸ Tomasz Adameczyk, „Changes in the Religiosity of Secondary School Youth in Poland. A Sociological Analysis“, *Zeszyty Naukowe KUL* 3(2023): 5-25; Tomasz Adameczyk, „Wiara i praktyki religijne”, w: *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*,

Badania socjologiczne potwierdzają tezę, że autorytet moralny Kościoła katolickiego w Polsce – podobnie jak i w innych krajach – ma w pewnym sensie „abstrakcyjny” charakter, tzn. jest uznawany jako instancja moralna dla innych („nie dla mnie”) i nieobowiązujący we wszystkich dziedzinach życia (np. w sferze moralności seksualnej). Osłabienie autorytetu Kościoła pociąga za sobą na ogół zmniejszanie się także moralnego konsensu. Moralność powstaje już „teraz” i będzie taką, jaką ją uczynimy, dokonując określonych wyborów dotyczących wspólnego losu i odważnych poczynań. Pluralistyczne społeczeństwo nie może być wolne od obowiązków moralnych i od odpowiedzialności.

Erozja moralna w pewnych dziedzinach życia społecznego dokonuje się w sposób powolny, w innych – w sposób gwałtowny i skokowy. Można żywić nadzieję, że nauczanie papieskie, codzienna praca duszpasterska duchowieństwa – przynajmniej częściowo – przyczyni się do wzmocnienia ładu moralnego związanego z małżeństwem i rodziną, odnoszeniem się ludzi do siebie nawzajem, kształtowaniem się odpowiedzialnej wolności oraz w wielu sferach życia publicznego. Chodzi o to, by akceptacja wartości i norm etyki chrześcijańskiej była bardziej faktyczna, mniej zaś postulatyczna i deklaracyjna. Potrzebne jest oddziaływanie różnorodnych instancji wychowawczych²⁹.

W nowych warunkach społeczno-politycznych Kościół katolicki jest w różnorodny sposób włączony w życie społeczeństwa, wielu wiąże z nim określone oczekiwania w zakresie podtrzymywania systemu wartości moralnych. Odczuwana przez część społeczeństwa polskiego społeczna i moralna względność Kościoła katolickiego nie jest podstawą do stawiania tezy o końcu Kościoła ludowego w Polsce. Nie oznacza to, że Kościół utracił żywotność i ważność dla życia społecznego, dla budowania konsensu i urabiania społecznej świadomości. Pozostaje on integralną częścią dziedzictwa kulturowego narodu oraz ważnym partnerem na polskiej scenie życia publicznego. Ocena konkretnej działalności Kościoła – ujmowana w kontekście osiągniętych rezultatów – jest już bardziej zróżnicowana i bardziej umiarkowana.

red. Wioletta Szymczak i Tomasz Adamczyk (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2022), 49-66; Józef Baniak, *Religijność i kościelność dorosłych katolików polskich w latach 1956-2020 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne* (Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2023), 67-129; Andrzej Kielian i Barbara Witos, „Społeczne, etyczne i religijne postawy młodzieży oraz ich konsekwencje dla nauczania religii w Polsce”, *Polonia Sacra* 4(2016): 41-65; Maria Sroczyńska, „Wartości religijne i orientacje rytualne współczesnej młodzieży w refleksji socjologicznej”, *Konteksty Społeczne* 1(2015): 55-71; Rafał Wiśniewski, *Transgresja kompetencji międzykulturowych. Studium socjologiczne młodzieży akademickiej* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016), 163-165.

²⁹ Józef Baniak, *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956-2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne* (Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2022), 607-871.

Problem dezinstytucjonalizacji religii i neutralizacji aksjologicznej Kościoła jest oczywiście dyskusyjny. Wątpliwości dotyczą oceny intensywności tych procesów w społeczeństwie polskim, nie zaś istnienia samego zjawiska. Wysoki społeczny i częściowo polityczny autorytet Kościoła w społeczeństwie kierowanym totalitarnie nie jest do utrzymania w takich rozmiarach w społeczeństwie demokratyczno-pluralistycznym. Zmiany w kontekście społeczno-kulturowym funkcjonowania autorytetu Kościoła będą mieć bez wątpienia wpływ na wewnętrzną strukturę autorytetu w samym Kościele, a tym samym na dezinstytucjonalizację religijności na płaszczyźnie postaw i zachowań³⁰.

Kościół nie będzie mógł już w takim stopniu jak dawniej oddziaływać na społeczeństwo globalne. Neutralizacja wpływów laicyzacji kierowanej i spontanicznej nie będzie tak skuteczna. Radykalni sekularyści postulują wyraźne ograniczenie widoczności Kościoła w sferze publicznej. Zmiana społecznej pozycji Kościoła nie oznacza tylko utraty funkcji i znaczenia, ale także szansę uwypuklenia funkcji właściwych. To wszystko może prowadzić człowieka do pogłębienia oraz lepszego zrozumienia i przeżywania wiary.

Z socjologicznego punktu widzenia ważne jest pytanie, czy w procesie demokracji i pluralizacji społeczeństwa polskiego Kościół katolicki utrzyma swoją pozycję Kościoła ludowego, masowego, o rozbudowanych funkcjach społecznych, czy też pod wpływem sekularyzacji spontanicznej i pluralizmu społeczno-kulturowego będzie się przeobrażał podobnie jak w demokracjach zachodnich? Należy się liczyć z tym, że w najbliższej przyszłości – obok wiary pogłębionej i umocnionej (zdecydowani chrześcijanie) i obok utrzymującej się wiary tradycyjnej – będą nasilać się postawy świadomej selektywności wobec religii i Kościoła (katolicy selektywizujący) i indywidualnej religijności (religijność zdystansowana wobec Kościoła, religijność bez Kościoła, religijność „rozmyta”, wierzący ale inaczej, wierzący na swój sposób) oraz postawy indyferentyzmu religijnego i ateizmu³¹.

Oslabienie Kościoła ludowego w Polsce nie jest czymś nieuniknionym, jego zmierzch nie jest historyczną czy socjologiczną koniecznością. Także ateistyczny sekularyzm nie jest czymś nieuniknionym. Należy wyrazić nadzieję w możliwość utrzymania Kościoła ludowego – chociaż w zmienionych kształtach – także w warunkach społeczeństwa pluralistycznego oraz obrony społeczeństwa chrześcijańskiego przed wpływami zachodniego etosu konsumpcyjnego (np. kult pieniądza,

³⁰ McGuire, *Religia*, 72-73.

³¹ Janusz Mariański, „Kondycja religijna i moralna współczesnej młodzieży polskiej – analiza socjologiczna”, w: *Filozofia społeczna*, red. Stanisław Janeczek i Anna Starościc (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2022), 335-362.

zysk jako motyw działania, stymulowanie sztucznych potrzeb) i moralności permissyjnej (model ułatwionego życia bez kategoriycznych norm moralnych).

Konkurencyjność na płaszczyźnie światopoglądowej (w tym także moralnej), jako typowe zjawisko społeczeństwa pluralistycznego, może prowadzić do zmiany modelu religijności i osłabienia wysokiej pozycji społeczno-moralnej Kościoła. Nie ma jednak bezwarunkowego związku między demokratyzacją życia i gospodarką rynkową a sekularyzacją i postępującą za nią dechrystianizacją oraz laicyzacją życia moralnego. Ważne jest natomiast to, jak Kościół będzie realizował swoją misję ewangelizacyjną w nowych warunkach społeczno-gospodarczych i społeczno-politycznych. Nowa ewangelizacja w naszym kraju będzie wymagać uwalniania się Kościoła od działalności zastępczej i koncentrowania się na podstawowej działalności religijnej.

Nowe potrzeby wymagają adekwatnej reakcji Kościoła, w której dostrzeże się nie tylko niebezpieczeństwa demokratyczno-pluralistycznego społeczeństwa, ale także tkwiące w nim możliwości realizacji dobra oraz szanse głoszenia Ewangelii. W szybko zmieniającym się społeczeństwie polskim ewangelizacyjna obecność Kościoła staje się coraz bardziej potrzebna, nieodzowna i decydująca, a pole jego działania w pewnym sensie jeszcze poszerza się. Trwanie Kościoła ludowego w Polsce nie oznacza, iż nie powinien on szukać nowych form społecznych własnej tożsamości, ani też, że nie może on poszukiwać rozwoju różnych form wspólnotowych. Kościół ludowy i Kościół wspólnoty nie muszą się wzajemnie wykluczać³².

Pluralizm wiążący się z różnorodnością konkurencyjnych systemów wartości, istniejących obok siebie i równouprawnionych, oznacza niemal nieograniczoną otwartość i niepewność aksjologiczną, taką możliwość wyboru, która w krańcowych przypadkach prowadzi do przekreślenia podstawowych i uznanych za obowiązujące wartości, aż do granic czystej dowolności³³. Etyka zależna tylko od człowieka ulega wciąż nowym modyfikacjom i przekształceniom. W warunkach szerzącego się relatywizmu moralnego Kościołowi coraz trudniej przenikać kulturę społeczeństw tak, by orędzie ewangeliczne stawało się podstawą sposobu myślenia, źródłem najważniejszych zasad życiowych, kryteriów osądu i norm postępowania. Być może będzie musiał on częściej odwoływać się do

³² Józef Baniak, *Obowiązkowe i nadobowiązkowe praktyki religijne dorosłych katolików w Polsce w latach 1965-2020 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjograficzne* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2023); Remigiusz Szauer, „Religijność Polaków”, w: *Kościół w Polsce 2023. Raport* (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna. Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej, 2023), 19-30.

³³ Karl Lehmann, „Normy moralne i chrześcijański etos we współczesnym społeczeństwie”, *Przegląd Powszechny* 11(1992): 206.

moralności miłości i przebaczenia niż moralności przykazań i zakazów oraz posługiwać się częściej językiem pozytywno-afirmującym niż językiem karząco-negatywnym³⁴. Idzie tu o nowe, bardziej skuteczne formy głoszenia wiary i moralności, nie o nową doraźną akcję programową, lecz o dogłębną ewangelizację samego świata i Kościoła.

4. WYZWANIA DLA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM

W konfrontacji z nowymi wyzwaniami epoki ponowoczesnej Kościół musi wychodzić naprzeciw duchowym i moralnym potrzebom wiernych (pastoralna wrażliwość). Musi prowadzić szeroki dialog ze społeczeństwem w obronie wartości moralnych, bez których nie ma stabilnego i uprawnionego pluralistycznie społeczeństwa, a zwłaszcza społeczeństwa sprawiedliwego, wolnego i solidarnego. Wśród wielu działających społecznych instancji wychowawczych podejmuje on własną część odpowiedzialności w stosunku do wspólnego dobra całego społeczeństwa. Pozostaje jednak bez odpowiedzi pytanie, czy Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe w naszym kraju będą dostatecznie silne, by regenerować wartości moralne w społeczeństwie, zarówno te o charakterze uniwersalnym, jak i te specyficznie związane z religią³⁵.

Opisywany przez socjologów rozpad tradycyjnych wartości i norm moralnych to tylko częściowa prawda o kondycji moralnej społeczeństw współczesnych. Całościowa prawda moralna o społeczeństwie nie mieści się tylko w gestii i kompetencjach socjologów. Ważny jest głos wychowawców, pedagogów, etyków, kanonistów itp. Na przykład papież Benedykt XVI wielokrotnie mówił o kryzysie wychowania obejmującym dzisiejsze rodziny, Kościół, społeczeństwo, a w szczególności młode pokolenie. Podkreślał, że w wieku dorastania młodzi ludzie potrzebują dorosłych, którzy będą zdolni przekazać im zasady i wartości moralne, potrzebują w szczególności osób, które umieją uczyć własnym życiem, a nie tylko słowami, jak oddawać cześć wyższym ideałom (homilia Benedykta XVI podczas mszy św.

³⁴ Rudolf Rezsöházy, „Zmiany w strukturze zachodniej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Szkic podejścia chrześcijańskiego”, w: *Chrześcijaństwo i kultura w Europie. Pamięć – Świadomość – Program. Akta sympozjum presynodalnego Watykan 28-31 października 1991 roku* (Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ, 1992), 198-199.

³⁵ Janusz Mariański, „Świat współczesny jako adresat misji nauczycielskiej Kościoła Katolickiego”, w: *Zadania nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań*, red. Józef Krukowski, Mirosław Sitarz i Ireneusz Borawski (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2016), 29-31.

w Bazylice watykańskiej 6 kwietnia 2009 r.)³⁶. Jeżeli nawet tracimy wiarę w bezpieczne drogowskazy dla naszego postępowania, to niełatwo jest nam żyć, być może przetrwać w zawiłym bezładzie (chaosie) współczesnego świata. Powoli narasta potrzeba prawomocnych (prawdziwych, obiektywnych) wartości moralnych niezbędnych do usensownienia naszego życia.

Przyszłość religii i Kościoła w Europie i w naszym kraju nie jest wyznaczona jedynie oddziaływaniem sił sekularyzacyjnych. Ważny jest także wpływ oddziaływań ewangelizacyjnych. Wiele zależy od tego, jak Kościoły chrześcijańskie będą reagować na wyzwania modernizacji czy postmodernizacji społecznej. Jeżeli rdzeniem kryzysu Kościoła w Europie jest kryzys wiary, to nie znajdziemy dla niego rozwiązań, jeżeli wiara nie nabierze na nowo żywotności (przemówienie papieża Benedykta XVI do Kurii Rzymskiej 22 grudnia 2011 r.)³⁷. Wszystkie reformy strukturalne mogą okazać się nieskuteczne, jeżeli nie dokona się prawdziwa odnowa wiary. Ten mechanizm kryzysu Kościoła w Polsce jest jeszcze mało widoczny, ale jego pierwsze symptomy już się pojawiają i będą bardziej wyraźne w najbliższej przyszłości. Być może już dzisiaj coraz więcej ludzi młodych jest „wykorzenionych” z kulturowego środowiska wiary i będą „zmuszeni” kształtować swoją wiarę, ufając własnym zdolnościom i wolnym wyborom.

Nie wydaje się jednak, by drogą odnowy Kościoła było kwestionowanie przez wiernych prawd wiary i zasad etyki chrześcijańskiej, swoiste nieposłuszeństwo wobec Magisterium Kościoła czy wewnętrzna lub zewnętrzna apostazja. Współczesny Kościół katolicki, jak i inne Kościoły chrześcijańskie, działa w warunkach swoistego rynku religijnego, z wieloma „graczami” i „aktorami” oferującymi swoje „atrakcyjne towary”. Ważne jest, by przekonać aktualnego czy potencjalnego członka Kościoła, że oferta religijno-kościelna jest ważna, może nawet niezbędna, którą należy podjąć. Współczesny człowiek działa jednak w warunkach wyboru, w społeczeństwie pluralistycznym, konsumuje on różne „towary” i ta mentalność konsumencka zaczyna wdzierać się również do sfery religijnej (koncentracja na doczesności). Pomiędzy tym, jakiego Kościoła chcemy, i tym, jakim on jest, istnieje znaczna rozbieżność. Nasilają się głosy krytyczne, a nawet tworzy się pewnego rodzaju opozycja moralna wobec nauczania Kościoła³⁸.

³⁶ *L' Osservatore Romano* 5(2009): 12.

³⁷ *L' Osservatore Romano* 2(2012): 38.

³⁸ Tomasz Adamczyk, „Młodzież”, w: *Kościół w Polsce 2023. Raport*, 31-44; Grace Davie, *Socjologia religii* (Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2010), 87; Sławomir H. Zaręba, *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym. Socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne* (Warszawa-Rzeszów: POBITNO OFICYNA, 2012), 364-431.

Kościół nie może być sprowadzony do roli „przedsiębiorstwa usług”, instancji przystosowującej się w pełni do oczekiwań i potrzeb swoich członków. „Na skutek zaniku ducha wiary także Kościół Chrystusa jest traktowany przez niektórych wyłącznie jako ziemskie stowarzyszenie, uzależnione od swobodnych decyzji jego członków. W takiej perspektywie to, co w danej chwili podoba się większości, staje się normą, do której należy się stosować. Misją Kościoła nie ma już być dążenie do urzeczywistnienia w historii woli Chrystusa, ale ma on jedynie ulegać zmiennym prądom nauczania pojedynczych ludzi” (list Jana Pawła II do Episkopatu Austrii 8 września 1995 r.)³⁹. Kościół, który chciałby widzieć siebie jedynie w obrazie, jaki dostarcza mu opinia publiczna, byłby uzależniony od swego odbitego obrazu, straciłby swoją ewangeliczną tożsamość. Korygowanie decyzji według wymagań opinii społecznej byłoby kapitulantwem. Kościół musi ustawicznie balansować między misją powierzoną mu przez Chrystusa a oczekiwaniami ludzi, czyli – jak to określają teologowie pastoralisci – budować mosty między Ewangelią i życiem nowoczesnego człowieka. Kościół musi być – z socjologicznego punktu widzenia – czymś więcej niż tylko gwarantem tradycji i „wspólnotą przetrwania”⁴⁰.

Dostrzegając wiele pozytywnych cech nowoczesności, Kościół musi pozostać wierny swojej funkcji krytyczno-profetycznej, w ramach której akcentuje się konieczny związek wolności z prawdą i prawem moralnym. Może on i powinien ukazywać, że wartości samorealizacyjne i wartości religijne nie muszą się wzajemnie blokować, że jest możliwa synteza gwarantująca ich wzmocnienie w każdym kierunku, że to, co jest rzeczywiście cenne w tradycji, da się pogodzić z dobrze rozumianą nowoczesnością.

Błędem byłoby upatrywanie w Kościele jedynie siły, która przeciwstawia się modernizacji społeczeństwa. Pragnie on natomiast – w warunkach stopniowego budowania demokracji po odzyskaniu wolności – pomagać ludziom wierzącym w jak najlepszym, tzn. według wymogów moralnych, wykorzystaniu przestrzeni wolności i możliwości postępu. Przystosowanie się Kościoła do nowoczesności i do preferencji tzw. nowoczesnego człowieka ma jednak swoje granice, których on przekroczyć nie może, bo byłoby to sprzeczne z jego misją ewangelizacyjną. Może on natomiast próbować dostrzegać to co „święte” w nowoczesnej kulturze, czyli jej wiodące wartości, jako na ogół zbieżne z Ewangelią i ukazywać Ewangelię jako pomoc w kształtowaniu tych wartości.

W socjologii mówi się o trzech alternatywnych scenariuszach rozwoju religii i Kościoła w warunkach postępującej modernizacji:

³⁹ *L' Osservatore Romano* 1(1996): 9.

⁴⁰ Mariański, „Świat współczesny”, 30-31.

- a) zwrot ku przeszłości (tradycjonalizm) i sprzeciw wobec nowoczesności;
- b) przystosowanie się do nowej sytuacji społecznej przez innowację i zmianę tradycji religijnej;
- c) wyprzedzenie nowoczesności, przy wykorzystaniu (zdyskontowaniu) jej słabych punktów⁴¹.

Pierwszy scenariusz zakłada, że przeszłość pod jakimiś względami była lepsza niż teraźniejszość i wyłaniająca się przyszłość. Charakteryzuje go rezerwa i powściągliwość, a nawet niechęć w stosunku do dokonujących się zmian związanych z postępami modernizacji. Religia i Kościół nie powinny poddawać się wpływowi unowocześniającego się społeczeństwa, lecz dążyć do utrzymania granic między Kościołem i społeczeństwem za pomocą tradycyjnych form duszpasterzowania. Społeczeństwo – jako obiekt kościelnego działania – należy poddawać ustawicznej ewangelizacji. Mobilizacja sił do walki miałaby na celu przywrócenie Kościołowi zsekularyzowanej Europy. Jest wątpliwe, czy taka restauracja Kościoła według XIX-XX-wiecznego modelu jest możliwa i czy nie wiedzie ona w kierunku swoistych rezerwatów tradycyjnych orientacji życiowych, istniejących tylko w tzw. niszach społecznych. Ustanowienie na nowo przednowoczesnych stosunków społecznych (redukcja zróżnicowania społecznego) jest mało prawdopodobne.

Drugi model zakłada jakieś otwarcie się Kościoła na nowoczesność, współdziałanie z rozwijającą się nowoczesnością i próbę zakorzenienia się religijności w „małych światach życia” jako typowych postaciach postnowoczesnego społeczeństwa. Oznacza to osłabienie organizacyjnych form religijności na rzecz jakichś nowych jej społecznych form, uwolnionych od kontroli instytucji kościelnych. Przejawem takiej religijności jest już dzisiaj kościelnie zdystansowana religijność, mająca cechy wiary przeżywanej, chociaż odległej od formalnej wiary Kościoła. „Wyzwolona” religijność potrzebuje co najwyżej jedynie wsparcia ze strony Kościoła, ale nie kontroli. Wyjście naprzeciw nowoczesności oznacza zaakceptowanie sekularyzacji jako nierozłącznie związanej z modernizacją, połączone z próbą wypełnienia oczekiwań nowoczesnego społeczeństwa, dość neutralnego wobec *sacrum*.

Trzeci model zakłada możliwość szybkiego reagowania na rozwój nowoczesnego społeczeństwa, dostrzeganie jego niedoskonałości, zawiedzionych nadziei, rozdartych systemów wartości, sprzeczności i dylematów rozwoju, a także tworzenie nowych form życia społeczno-religijnego wychodzących naprzeciw

⁴¹ Karl Gabriel, „Zur Situation von Christentum und Kirche in der Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland”, w: *(Keine) Chance für die Kirche? Diskussionsbeiträge zur Religion zwischen Moderne und Postmoderne* Andreas Feige, red. Walter Fürst, Karl Gabriel i Dieter Stoodt (Bonn, 1988), 17-26.

ludzkim potrzebom („wielki skok do przodu”). Idzie o konsekwentne otwarcie się Kościoła na nowe warunki życia ludzi w modernizujących się społeczeństwach. Model ten zakłada – przynajmniej pośrednio – że świat współczesny charakteryzuje się nie tylko świeckością, ale i głodem zbawienia oraz transcendencji⁴².

Kościół w warunkach nowoczesności może uzyskać nową siłę integracyjną. Pojawiająca się na skutek kryzysu postnowoczesność stwarza szansę odnowy, także odnowy religijnej. Indywidualizacja człowieka, jego izolacja od innych, odrzucenie wielu wartości humanistycznych – te i inne słabości nowoczesnego społeczeństwa stwarzają szansę „przeskoczenia” nowoczesności. Postnowoczesność nie tyle ujawnia propozycję nowych treści i nowych wartości, ile raczej przynosi świadomość ograniczeń i mitów nowoczesności. Kościół deklaruje obecnie otwarte, ograniczone warunkami, przychylnie stanowisko wobec przeobrażeń cywilizacyjno-modernizacyjnych.

W rzeczywistości społecznej są możliwe trzy scenariusze działalności Kościoła katolickiego w pluralistycznym, zindywidualizowanym, zrelatywizowanym oraz tracącym orientację i sens życia społeczeństwie współczesnym. Według pierwszego scenariusza Kościół powinien przystosować się do opinii, poglądów, życzeń i preferencji swoich wiernych oraz modyfikować swoją doktrynę religijną i moralną. Opinie większości jego członków byłyby tu decydujące, a Kościół byłby swoistym „przedsiębiorstwem usług”, oferującym takie rozwiązania problemów, jakich sobie życzą ludzie wierzący (swoisty Kościół „liberalny”). By być w zgodzie z „duchem czasu”, Kościół stosowałby zasadę „przymykania oczu” w duchu pragmatycznej tolerancji lub strategię poszukiwania za wszelką cenę kompromisów, także w sprawach istotnych (instytucja o cechach inkluzywności, instytucja otwarta i życzliwa dla wszystkich, nawet za cenę dostosowania się do wymogów tzw. nowoczesnego świata wbrew wskazaniom Ewangelii i wielkiej tradycji Kościoła). Taki wariant rozwoju Kościoła pociągnąłby za sobą zakwestionowanie jego istotnego posłannictwa i przekształcenia go w organizację społeczną świadczącą usługi religijne swoim „klientom”.

Drugi wariant reakcji Kościoła na zmiany społeczno-kulturowe we współczesnym świecie wskazuje na konieczność odejścia od Kościoła masowego (ludowego) i skoncentrowanie się na Kościele „wyboru”, Kościele „wspólnot”, Kościele mniejszościowym. Kościół – według tego ujęcia – nie powinien być dłużej stacją serwisową świadczącą usługi religijne dla ludności, pełniącym

⁴² Joseph H. Fichter, „Młodzi poszukują świętości”, w: *Zjawisko wspólnoty*, 349; Gert Pickel, *Religionsmonitor 2013. Religiosität im internationalen Vergleich. Religionsmonitor: Verstehen was verbindet* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013); Gert Pickel, *Religionssoziologie. Eine Einführung in zentrale Themenbereiche* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. Springer Fachmedien, 2011), 439-441.

funkcje sprawnego mistrza ceremonii w przełomowych momentach życia ludzi. Trzeba postawić twarde wymagania, a tym, którzy nie podzielają w pełni wiary Kościoła, należy odmówić udzielania sakramentów lub nawet wyłączać ich ze wspólnoty kościelnej (scenariusz ekskluzywny). Byłby to Kościół dla „wybranych”, „w pełni zidentyfikowanych”, co uchroniłoby duszpasterzy od wykonywania niepotrzebnej pracy i utrwalania dawnych struktur kościelnych. Propozycje rezygnacji z Kościoła masowego na rzecz Kościoła „elitarnego”, złożonego z wiernych w pełni identyfikujących się z nim, niosą ze sobą niebezpieczeństwo przekształcenia się Kościoła w sektę lub wspólnotę mniejszościową.

Kościół katolicki – według trzeciego scenariusza – do pewnego stopnia godzi się na zróżnicowanie postaw i zachowań religijnych swoich członków. Obok katolików prezentujących kościelnie zorientowaną i określoną religijność, w pełni zaangażowanych w sprawy Kościoła i parafii, jest miejsce dla ludzi identyfikujących się częściowo z Kościołem, pozostających wobec niego w większym lub mniejszym dystansie, dla których ogólna akceptacja Kościoła nie oznacza regularnego uczestnictwa w praktykach religijnych i bezpośredniego zaangażowania w życie parafialne, aż po osoby traktujące religię jako swoisty rekwizyt, mający wartość społeczno-kulturową (katolicy z „metryki”). Katolicyzm polski jest wciąż masowy, ale wewnętrznie zróżnicowany, wielopostaciowy i wielobarwny. Te zróżnicowania mogą się w przyszłości jeszcze pogłębiać. Kościół hierarchiczny musi być otwarty także na tych, którzy nie podzielają w pełni jego nauczania dogmatycznego i moralnego lub są nawet całkowicie poza aktywną wspólnotą kościelną. Potrzebna jest tu nie strategia „liberalizacji” albo „wykluczenia”, lecz strategia ewangelizacji czy nowej ewangelizacji, zmierzająca do rewitalizacji religijności w duchu kościelnym⁴³.

Kościół katolicki w Polsce musi powoli oswoić się z myślą, że pluralizacja wierzeń i zachowań religijnych będzie się pogłębiać i że trzeba się nauczyć „zarządzać” tą różnorodnością, aby pomóc w budowaniu komunikatywnej tożsamości wiary i Kościoła w pluralistycznym świecie. Pozycja Kościoła katolickiego w świecie i w Polsce staje się bardziej wymagająca i trudniejsza. Musi on ustawicznie uczyć się funkcjonować w nowych sytuacjach społeczno-politycznych i społeczno-kulturowych, w polimorficznej i sfragmentaryzowanej rzeczywistości. To, co będzie z nami w przyszłości, zależy także w dużej mierze od nas samych. W sprawach religijnych i moralnych, jak i w ogóle w sprawach dotyczących ludzi, nie ma jednokierunkowej ewolucji ani jedynej zasady, według której przebiegają procesy religijno-moralne. Jeżeli nawet socjolog powinien wyrzec

⁴³ Mariański, *Pluralizm społeczno-kulturowy*, 136-140; Antoni Torzewski, „Możliwość religii w obliczu współczesnego pluralizmu”, *Humaniora. Czasopismo Internetowe* 2(2021): 31-45.

się pokusy prorokowania o przyszłych losach religii i moralności, to może i ma prawo snuć refleksje nad tym, jakie będą – lub mogą być – konsekwencje aktualnej kondycji religijnej i moralnej społeczeństw współczesnych. Nie możemy wyzbyć się nadziei na lepsze społeczeństwo i dynamicznie rozwijające się wspólnoty kościelne.

POST SCRIPTUM

Kościół, który działa jakby „pod wiatr”, nie jest pozbawiony szans, chociaż socjolog nie jest w stanie dostarczyć terapeutycznych recept. Może on jednak formułować pewne zalecenia i rekomendacje. Przede wszystkim zaleca rezygnację z postawy doraźnego reagowania na zmiany w środowisku społecznym i zadowolenia z dotychczasowych rozwiązań („zawsze tak robiliśmy”), opartych na przekonaniu, że Kościół zawsze skutecznie rozwiązywał swoje problemy tradycyjnymi środkami. Proponuje natomiast strategię rozwoju preferującą tak zwane duszpasterstwo komunikowania („Kommunikationspastoral”), charakteryzujące się ustawicznym poszukiwaniem nowych możliwości oddziaływania i działania (duszpasterstwo ofensywne), zwłaszcza w tych przestrzeniach społecznych, w których Kościół jest aktualnie prawie nieobecny. Oznacza to prowadzenie konstruktywnego dialogu ze współczesnym światem, bez imitowania go czy bezkrytycznego przystosowywania się do jego wymogów i oczekiwań⁴⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, Tomasz. „Changes in the Religiosity of Secondary School Youth in Poland. A Sociological Analysis“. *Zeszyty Naukowe KUL* 3(2023): 5-25.
- Adamczyk, Tomasz. „Młodzież”. W: *Kościół w Polsce 2023. Raport*, 31-44. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej, 2023.
- Adamczyk, Tomasz. „Wiara i praktyki religijne”. W: *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, red. Wioletta Szymczak i Tomasz Adamczyk, 49-66. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2022.

⁴⁴ Waclaw Stanisław Chomik, „Współczesna moralność i nowa ewangelizacja”, *Spoleczeństwo. Studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła* 1(2023): 9-29; Maria Libiszowska-Żółtkowska, *Homo religiosus. Szkice z socjologii religii* (Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2021), 293-306; Robert T. Ptaszek, *Nowa duchowość* (Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 2023).

- Baniak, Józef. *Obowiązkowe i nadobowiązkowe praktyki religijne dorosłych katolików w Polsce w latach 1965-2020 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjograficzne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2023.
- Baniak, Józef. *Religijność i kościelność dorosłych katolików polskich w latach 1956-2020 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2023.
- Baniak, Józef. *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956-2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2022.
- Baniak, Józef. „Socjologiczne ujęcie zjawiska religii, religijności, duchowości i nowej duchowości”. *Konteksty Społeczne* 2(2021): 54-110.
- Berger, Peter L. „Modernizacja jako uniwersalizacja herezji”. W: *Zjawisko wspólnoty (Wybór tekstów)*, red. Barbara Mikołajewska, 404-429. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, 1989.
- Berger, Peter L., Brigitte Berger i Hansfried Kellner. „Bezdomny umysł”. W: *Zjawisko wspólnoty (Wybór tekstów)*, red. Barbara Mikołajewska, 490. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, 1989.
- Berger, Peter L. *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2007.
- Berger, Peter L., i Wolfram Weiße. „Im Gespräch: Religiöse Pluralität und gesellschaftlicher Zusammenhalt”. W: *Religiöse Differenz als Chance? Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, red. Wolfram Weiße i Hans-Martin Gutmann, 17-26. Münster: Waxmann, 2010.
- Böckle, Franz, i Franz Josef Stegmann, red. *Franz Groner zum 65. Geburtstag*. Paderborn: Verlag Schöningh, 1979.
- Brezinka, Wolfgang. *Wychowywać dzisiaj. Zarys problematyki*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007.
- Chomik, Wacław Stanisław. „Współczesna moralność i nowa ewangelizacja”. *Społeczeństwo. Studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła* 1(2023): 9-29.
- Cipriani, Roberto, i Paweł Prüfer. *Socjologia religii. Ujęcie systematyczno-historyczne*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, 2021.
- Davie, Grace. „Revisiting Secularization in Light of Growing Diversity: The European Case”. *Religions* 14 (2023):14-15.
- Davie, Grace. *Socjologia religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2010.
- Delsol, Chantal. *Zmierzch uniwersalności. Postmodernistyczny Zachód i jego oponenci, globalny konflikt paradygmatów*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2022.
- Dyczewski, Leon. „Cechy kultury w procesach globalizacji”. W: *Współczesne transformacje. Kultura. Polityka. Gospodarka*, red. Monika Banaś i Joanna Dziadowiec, 19-32. Kraków: Księgarnia Uniwersytecka, 2013.
- Fichter, Joseph H. „Młodzi poszukują świętości”. W: *Zjawisko wspólnoty (Wybór tekstów)*, red. Barbara Mikołajewska, 349. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, 1989.
- Gabriel, Karl. *Die vielen Gesichter der Religion. Religionssoziologische Analysen jenseits der Säkularisierung*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2022.
- Gabriel, Karl. „Die vielen Gesichter der Religion in der Weltgesellschaft. Der ambivalente Einfluss der Globalisierung auf das religiöse Feld”. *Theologisch-Praktische Quartalschrift* 3(2023): 284-295.

- Gabriel, Karl. *Häutungen einer umstrittenen Institution. Zur Soziologie der katholischen Kirche*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2023.
- Gabriel, Karl. „Zur Situation von Christentum und Kirche in der Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland”. W: *(Keine) Chance für die Kirche? Diskussionsbeiträge zur Religion zwischen Moderne und Postmoderne* Andreas Feige, red. Walter Fürst, Karl Gabriel i Dieter Stoodt, 17-26. Bonn 1988.
- Giddens, Anthony, i Philip W. Sutton. *Socjologia. Kluczowe pojęcia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.
- Höffe, Otfried. *Etyka państwa i prawa*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1992.
- Kielian, Andrzej, i Barbara Witos. „Społeczne, etyczne i religijne postawy młodzieży oraz ich konsekwencje dla nauczania religii w Polsce”. *Polonia Sacra* 4(2016): 41-65.
- Kowalczyk, Stanisław. „Z problematyki filozofii kultury”. W: *Filozofia kultury*, cz. I, red. Stanisław Janeczek i Anna Starościc, 473-476. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021.
- Koźmiński, Andrzej K., i Piotr Sztompka. *Rozmowa o wielkiej przemianie*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzanie im. Leona Koźmińskiego, 2004.
- Lehmann, Karl. „Normy moralne i chrześcijański etos we współczesnym społeczeństwie”. *Przegląd Powszechny* 11(1992): 206.
- Libiszowska-Żółtkowska, Maria. *Homo religiosus. Szkice z socjologii religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2021.
- L' Osservatore Romano* 1(1996): 9.
- L' Osservatore Romano* 5(2009): 12.
- L' Osservatore Romano* 2(2012): 38.
- Luckmann, Thomas. „Veränderungen von Religion und Moral im modernen Europa”. *Berliner Journal für Soziologie* 12(2002): 290.
- Mariański, Janusz. *Indywidualizacja religijna i moralna jako megatrend społeczno-kulturowy. Studium socjologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2021.
- Mariański, Janusz. „Pluralizm społeczno-kulturowy a religia i religijność – zmienne relacje”. W: *Pejzaże kultury, religii, regionu i rodziny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Świątkiewiczowi*, red. Andrzej Górny, Justyna Kijonka i Zbigniew Zagala, 125-147. Katowice: STUDIO NOA & Ireneusz Olsza, 2021.
- Mariański, Janusz. *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność. Studium socjologiczne*. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, 2022.
- Mariański, Janusz. *Scenariusze przemian religijności i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, 2021.
- Mariański, Janusz. „Świat współczesny jako adresat misji nauczycielskiej Kościoła Katolickiego”. W: *Zadania nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań*, red. Józef Krukowski, Mirosław Sitarz i Ireneusz Borawski, 29-31. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2016.
- McGuire, Meredith B. *Religia w kontekście społecznym*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2012.
- Miczyńska-Kowalska, Maria. *Wartości w postmodernizmie. Koncepcja dekonstrukcji rzeczywistości społecznej – analiza krytyczna*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- Pickel, Gert. *Religionsmonitor 2013. Religiosität im internationalen Vergleich. Religionsmonitor: Verstehen was verbindet*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013.

- Pickel, Gert. *Religionssoziologie. Eine Einführung in zentrale Themenbereiche*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. Springer Fachmedien, 2011.
- Pickel, Gert. *Weltanschauliche Vielfalt und Demokratie. Wie sich religiöse Pluralität auf die Demokratie auswirkt*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2019.
- Prüfer, Paweł. *Wyobrażenia, terapia, społeczeństwo. Analiza socjologiczno-etyczna*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2013.
- Ptaszek, Robert T. *Nowa duchowość*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 2023.
- Rembierz, Marek. *Między współczesnym „społeczeństwem wyboru” a tradycyjnym „społeczeństwem losu”*. O refleksyjnym i ustawicznym uczeniu się pluralizmu według Janusza Mariańskiego. W: Janusz Mariański. *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność. Studium socjologiczne*, 251-266. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, 2022.
- Rembierz, Marek. „Uczenie się pluralizmu i kształtowanie tożsamości religijnej w kontekście kulturowych i światopoglądowych odmienności – między tradycyjnym zróżnicowaniem a współczesnym pluralizmem”. *Politeja* 14(2017): 191-237.
- Rezsohazy, Rudolf. „Zmiany w strukturze zachodniej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Szkic podejścia chrześcijańskiego”. W: *Chrześcijaństwo i kultura w Europie. Pamięć – Świadomość – Program. Akta sympozjum presynodalnego Watykan 28-31 października 1991 roku*, 198-199. Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ, 1992.
- Rogowski, Cyprian. *Pedagogika religii. Podręcznik akademicki*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011.
- Rogowski, Cyprian. „Przekaz wiary w sytuacji współczesnego pluralizmu pedagogiczno-religijnego”. *Ateneum Kapłańskie* 2-3(1994): 192-202.
- Roos, Lothar. *Wertüberzeugungen und Wertkonflikte junger Menschen. Ergebnisse einer Strukturuntersuchung*. Köln: Katholische Sozialwissenschaftliche Zentralstelle Mönchengladbach, 1993.
- Roy, Olivier. *Czy Europa jest chrześcijańska?* Wrocław: Fundacja Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu, 2021.
- Sadłoń, Wojciech. „Edukacja religijna w kontekście przemian religijności. Dwie perspektywy badawcze”. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne* 4(2016): 58-66.
- Sroczyńska, Maria. „Wartości religijne i orientacje rytualne współczesnej młodzieży w refleksji socjologicznej”. *Konteksty Społeczne* 1(2015): 55-71.
- Štefaňak, Ondrej. *Výchova v ponímaní mládeže – očakávania a skutočnosť*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021.
- Szauer, Remigiusz. „Religijność Polaków”. W: *Kościół w Polsce 2023. Raport*, 19-30. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna. Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej, 2023.
- Sztompka, Piotr. *Słownik socjologiczny. 1000 pojęć*. Kraków: Znak Horyzont, 2020.
- Sztompka, Piotr. *Wiarygodność. Sekret dobrych relacji*. Kraków: Znak Horyzont, 2023.
- Świątkiewicz, Wojciech. *Świat wartości u progu pandemii. Socjologiczne studium społeczności miejskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021.
- Torzewski, Antoni. „Możliwość religii w obliczu współczesnego pluralizmu”. *Humaniora. Czasopismo Internetowe* 2(2021): 31-45.
- Ukłańska, Katarzyna. „Religia i sens życia młodzieży akademickiej”. *Collectanea Theologica* 3(2021): 181-184.

- Wiśniewski, Rafał. *Transgresja kompetencji międzykulturowych. Studium socjologiczne młodzieży akademickiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016.
- „Wysłuchajmy się w ten lęk. Z Ronaldem Inglehartem rozmawia Agnieszka Lichnerowicz”. *Dziennik. Gazeta Prawna* 29(2021): 14.
- Zaręba, Sławomir H. *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym. Socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne*. Warszawa–Rzeszów: POBITNO OFICYNA, 2012.
- Zulehner, Paul M. *Bóg jest większy od naszego serca (1 J 3, 20). Teologia i duszpasterstwo miłosierdzia*. Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2006.
- Zulehner, Paul M. *Wandlung. Religionen und Kirchen inmitten kultureller Transformation im Leben der Österreicher/innen 1970-2020*. Ostfildern: Grünewald Verlag, 2020.

RELIGIA I KOŚCIÓŁ KATOLICKI W SPOŁECZEŃSTWIE PLURALISTYCZNYM

Streszczenie

Społeczeństwa pluralistyczne charakteryzują się indywidualistycznym rozumieniem wolności, subiektywizacją stylów życia, wielością światopoglądów, zróżnicowaną moralnością. Upowszechniają się w nich sceptycyzm wobec zobowiązujących i wspólnych ideałów, relatywizm w kwestiach natury religijnej i moralnej, a nawet – do pewnego stopnia – nihilizm moralny. W niniejszym artykule przedstawimy ogólną charakterystykę społeczeństwa pluralistycznego, przeanalizujemy kondycję religii i Kościoła katolickiego w zmieniających się warunkach społeczno-kulturowych oraz sformułujemy pewne wyzwania dla Kościoła katolickiego w Polsce. Całość rozważań zamyka krótkie *post scriptum*.

Słowa kluczowe: społeczeństwo pluralistyczne; religijność; Kościół katolicki; sekularyzacja; ewangelizacja.